

स्वच्छ भारत अभियान

बंडू पाटेकर

सहायक प्राध्यापक

शासकीय ज्ञान विज्ञान महाविद्यालय, औरंगाबाद

सारांश (abstract)

२ ऑक्टोबर २०१४ रोजी गांधीजींच्या १४५ व्या जयंतीनिमित्त स्वच्छ भारत अभियान सुरु करण्यात आले. स्वच्छ भारत अभियानात सहभागी होणे हे सर्व लोकांसाठी मोठे आव्हान आहे कारण हे अभियान तेव्हाच यशस्वी होऊ शकते जेव्हा सर्व लोक एकत्र सहभागी होतील. स्वच्छ भारत अभियान यशस्वी करण्यासाठी अनेक नेते, अभिनेते, अभिनेत्री आणि सर्वसामान्य जनतेने आपले संपूर्ण योगदान दिले आहे. स्वच्छ भारत अभियान हे पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी चालवलेले स्वच्छता अभियान आहे, ज्यामध्ये सर्व ठिकाणची घाण साफ करून स्वच्छ केली जाते, त्याला स्वच्छता अभियान असे म्हणतात. स्वच्छ भारत अभियान राष्ट्रीय स्तरावर राबविण्यात आले जे भारत सरकार चालवते. भारताचे राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांच्याशी संबंधित स्वच्छ भारत अभियान सुरु करण्यामागे एक विशेष उद्देश आहे. आपला भारत इतर राष्ट्रप्रमाणे स्वच्छ असावा, असे महात्मा गांधींचे स्वप्न होते, त्यामुळे गांधींचे स्वच्छ भारताचे स्वप्न साकार करण्यासाठी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी स्वच्छ भारत अभियान सुरु केले, ज्याद्वारे भारत स्वच्छ आणि सुंदर बनविला जाऊ शकतो. महात्मा गांधींचे स्वच्छ भारताचे स्वप्न पूर्ण करण्यासाठी स्वच्छ भारत अभियान राबविण्यात आले आहे. या मोहिमेचा उद्देश स्वच्छतेचा प्रश्न सोडवणे आणि सर्वांना स्वच्छता सुविधांचे महत्त्व पटवून देणे हा आहे.

शब्द (keyword)

भारत, स्वच्छता अभियान, श्री नरेंद्र मोदी, महात्मा गांधी, स्वच्छतेबाबत जागरूकता.

प्रस्तावना (Introduction)-

महात्मा गांधींच्या १४९ व्या जयंती दिनी २ ऑक्टोबर २०१४ रोजी स्वच्छ भारत अभियान सुरु करण्यात आले. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी स्वच्छ भारत अभियानाची स्थापना केली. महात्मा गांधींच्या १५० व्या जयंती निमित्त म्हणजेच २ ऑक्टोबर २०१९ पर्यंत संपूर्ण भारत स्वच्छ व्हायला हवा, असा त्यांचा विश्वास होता. आपल्या देशात

आजार वाढू नयेत म्हणून लोकांना बाहेर शौचास जाण्यापासून रोखता यावे यासाठी याची सुरुवात करण्यात आली होती. त्यामध्ये १.९६ लाख कोटी रुपयांची गुंतवणूक करून १.२ कोटी शौचालये बांधण्यात आली. स्वच्छ भारत अभियानाची सुरुवात नरेंद्र मोदीजींनी देशव्यापी स्वच्छता मोहीम म्हणून केली होती जी स्वच्छ भारताच्या संकल्पनेसह राबविण्यात आली. गांधीजींचे स्वच्छ भारताचे स्वप्न होते ज्याचा अर्थ संपूर्ण भारत स्वच्छ असावा.

२ ऑक्टोबर २०१४ रोजी गांधीजींच्या १४५ व्या जयंतीनिमित्त स्वच्छ भारत अभियान सुरु करण्यात आले. स्वच्छ भारत अभियानात सहभागी होणे हे सर्व लोकांसाठी मोठे आव्हान आहे कारण हे अभियान तेव्हाच यशस्वी होऊ शकते जेव्हा सर्व लोक एकत्र सहभागी होतील. स्वच्छ भारत अभियान यशस्वी करण्यासाठी अनेक नेते, अभिनेते, अभिनेत्री आणि सर्वसामान्य जनतेने आपले संपूर्ण योगदान दिले आहे. स्वच्छ भारत अभियान हे पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी चालवलेले स्वच्छता अभियान आहे, ज्यामध्ये सर्व ठिकाणची घाण साफ करून स्वच्छ केली जाते, त्याला स्वच्छता अभियान असे म्हणतात. स्वच्छ भारत अभियान राष्ट्रीय स्तरावर राबविण्यात आले जे भारत सरकार चालवते. सर्व ठिकाणची परिसर स्वच्छता करण्यासाठी ही मोहीम सुरु करण्यात आली आहे. भारताचे राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांच्याशी संबंधित स्वच्छ भारत अभियान सुरु करण्यामागे एक विशेष उद्देश आहे. आपला भारत इतर राष्ट्रप्रमाणे स्वच्छ असावा, असे महात्मा गांधींचे स्वप्न होते, त्यामुळे गांधींचे स्वच्छ भारताचे स्वप्न साकार करण्यासाठी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी स्वच्छ भारत अभियान सुरु केले, ज्याद्वारे भारत स्वच्छ आणि सुंदर बनविला जाऊ शकतो. महात्मा गांधींचे स्वच्छ भारताचे स्वप्न पूर्ण करण्यासाठी स्वच्छ भारत अभियान राबविण्यात आले आहे. या मोहिमेचा उद्देश स्वच्छतेचा प्रश्न सोडवणे आणि सर्वांना स्वच्छता सुविधांचे महत्त्व पटवून देणे हा आहे. आपल्या सभोवतालची स्वच्छता ही प्रत्येक नागरिकाची जबाबदारी आहे, ती जर नागरिकांनी पार पाडली नाही तर देशात घाण आणि घाण होईल,

त्यामुळे देश स्वच्छ करण्यासाठी प्रत्येक नागरिकाच्या सहकार्याची गरज आहे. स्वच्छ भारत अभियानात कोणतेही राजकारण वापरले गेले नाही, परंतु ही मोहीम सर्व लोकांना देशभक्तीची प्रेरणा देते. स्वच्छता पाळणे हा नागरिकांचा धर्म आहे जो त्याने पूर्ण प्रामाणिकपणे पाळला पाहिजे. स्वच्छ भारत अभियान यशस्वी करण्यासाठी जगभरातील लोकांनी योगदान दिले आहे. आपला देश स्वच्छ व्हावा यासाठी विद्यार्थी आणि शिक्षकही स्वच्छ भारत अभियानात उत्साहाने सहभागी होत आहेत. भारत पूर्णपणे स्वच्छ पाहण्याचे स्वप्न या राष्ट्रपिता महात्मा गांधींनी पाहिले होते. २ ऑक्टोबर २०१४ रोजी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी महात्मा गांधींच्या १४५ व्या जयंतीनिमित्त स्वच्छ भारत अभियानाला सुरुवात केली. महात्मा गांधींच्या १५० व्या जयंती म्हणजेच २ ऑक्टोबर २०१९ पर्यंत संपूर्ण भारत स्वच्छ करणे हे या मोहिमेचे उद्दिष्ट होते. आपल्या देशात घाणेरडे ठिकाणे पूर्णपणे स्वच्छ व्हावीत हा त्याचा उद्देश होता. ही मोहीम अधिकतर ग्रामीण भागात जिथे शौचालये बांधली गेली तिथे शौचालये उपलब्ध नव्हती. आपली पर्यटनस्थळे अतिशय चांगल्या प्रकारे स्वच्छ व्हावीत, असाही उद्देश होता. कारण जेव्हा बाहेरचे पर्यटक आपल्या देशाला भेट द्यायला यायचे तेव्हा आपल्या देशात तितकी स्वच्छता नसल्यामुळे आपल्याला त्यांच्यासमोर खूप लाजिरवाणे व्हायचे होते, पण ही मोहीम सुरु झाल्यापासून ज्या ठिकाणी पर्यटक येतात त्या ठिकाणी स्वच्छतेची विशेष काळजी घेतली जाते. या मोहिमेदरम्यान आजूबाजूला स्वच्छता राखता यावी यासाठी रेल्वे स्थानक, बसस्थानक आदी ठिकाणी स्वच्छतागृहे बांधण्यात आली. ग्रामीण भागातील लोकांना स्वच्छतेबाबत जागरूकता निर्माण करणे हाही यामागचा उद्देश होता, जेणेकरून त्यांनी आपल्या सभोवतालची स्वच्छता राखून अनेक आजारांपासून दूर राहावे. या मोहिमेत कचरा इकडे-तिकडे टाकू नये आणि डस्टबिनमध्ये टाकावा, यासाठी डस्टबिन ठेवण्यात आले होते. नदी नाले स्वच्छ करण्यात आले. प्रदूषण रोखण्यासाठी सर्वत्र वृक्षारोपण करण्यात आले, जेणेकरून आपले पर्यावरण अधिक स्वच्छ व स्वच्छ होईल. स्वच्छ भारत अभियानाच्या चष्यांमध्ये एका बाजूला महात्मा गांधी आणि दुसऱ्या बाजूला भारत असे लिहिलेले आहे. आणि त्याच्या खाली “स्वच्छतेच्या दिशेने एक पाऊल” अशी घोषणा लिहिली आहे. स्वच्छ भारत अभियान हा भारत सरकारचा स्तुत्य प्रयत्न आहे. तसे

पाहिले तर आपला परिसर स्वच्छ ठेवणे ही आपली नैतिक जबाबदारी आहे. प्रत्येकाला आपापल्या जबाबदारीची जाणीव असती, तर या मोहिमेची गरज भासली नसती. प्रत्येकजण आपलं घर साफ करतो, पण आपली सगळी घाण, कचरा बाहेर, रस्त्यावर, चौकात फेकतो ही शरमेची गोष्ट आहे. संपूर्ण देश हे आपले घर आहे असे त्यांना वाटत नाही. तेही स्वच्छ ठेवणे हे आपले काम आहे. कोणीही शेजारी किंवा बाहेरचा माणूस ती साफ करायला येणार नाही, ती आपल्यालाच साफ करायची आहे. पंतप्रधान झाल्यानंतर माननीय श्री नरेंद्र मोदी यांनी ०२ ऑक्टोबर २०१४ रोजी गांधी जयंतीनिमित्त या मोहिमेची सुरुवात केली होती. भारत स्वच्छ करण्यासाठी परिवर्तनाची मोहीम राबविण्यात आली. भारत स्वच्छ पाहणे हे गांधीजींचे स्वप्न होते. गांधीजी नेहमी लोकांना सांगत असत की आपला परिसर स्वच्छ ठेवा. स्वच्छ भारताच्या माध्यमातून विशेषतः ग्रामीण भागातील लोकांमध्ये शौचालयाचा वापर करावा आणि उघड्यावर जाऊ नये याबाबत जनजागृती करावी लागणार आहे. ०२ ऑक्टोबर २०१४ रोजी सुरु झालेल्या या मोहिमेचा उद्देश गांधीजींच्या १५० व्या जयंती, २०१९ पर्यंत भारताला ‘स्वच्छ भारत’ बनवण्याचे आहे. भारताला उघड्यावर शौचास जाण्याच्या प्रवृत्तीपासून मुक्त करणे हे त्याचे पहिले ध्येय आहे. याअंतर्गत शासनाने प्रत्येक गावात शौचालये बांधली. लोकांनी या शौचालयांचा वापर करावा, असे आवाहनही त्यांनी केले. बाहेर जाण्याची सवय सोडा. इतकंच नाही तर लोकांमध्ये जनजागृती करण्यासाठी ठिकठिकाणी शिबिरे आयोजित केली जातात, पथनाट्यांच्या माध्यमातून त्यांना त्याचे फायदे कळवले जातात. ग्रामपंचायतींच्या मदतीने सर्व घरांमध्ये योग्य कचरा व्यवस्थापन शिकवले जाते. आणि प्रत्येक घरात पाण्याची पाइपलाइनही टाकण्यात आली आहे. १.२५ अब्ज लोकसंख्या असलेल्या भारतातील निम्म्याहून अधिक लोकसंख्या अजूनही खेड्यांमध्ये राहते. गांधीजींचे हे विधान आपल्या सर्वांसाठी स्वच्छता किती महत्त्वाचे आहे हे स्पष्टपणे सांगते. हे अभियान सरकारने मोठ्या उत्साहाने सुरु केले. आणि या संदर्भात बरेच कामही झाले आहे. आपल्या देशातील सर्व राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांनी आपले योगदान दिले आहे. कोणत्याही कार्यक्रमाचे यश हे लोकांच्या मानसिकतेवर अवलंबून असते. आजही ग्रामीण वातावरणातील वृद्ध लोक एकतर अशिक्षित किंवा कमी शिक्षित आहेत. या परिस्थितीत परिस्थिती आणखी

आव्हानात्मक बनते.देशात स्वच्छतेबाबत जनजागृती करण्यासाठी सरकारने स्वच्छ भारत अभियान सुरु केले आहे.

स्वच्छ भारत अभियानाची गरज

स्वच्छतेचे महत्त्व लक्षात ठेवून भारताचे पंतप्रधान माननीय श्री नरेंद्र मोदी यांनी महात्मा गांधी यांच्या जयंती निमित्त ०२ ऑक्टोबर २०१४ रोजी स्वच्छ भारत अभियानाची सुरुवात केली. नरेंद्र मोदी यांनी भारत देशाच्या प्रतिमेला बदलण्यासाठी देशातील सर्व नागरिकांना एकत्र करून स्वच्छ भारत अभियानाची सुरुवात केली आणि आज अभियानाचा परिणाम म्हणजे देशातील अनेक ठिकाणं मध्ये स्वच्छतेचे महत्त्व लक्षात घेऊन स्वच्छ भारत अभियान यशस्वी रित्या पार पडलेल्या दिसत आहे.स्वच्छ भारत अभियान हे आपल्या देशाचे राष्ट्रपिता म्हणून ओळखले जाणारे महात्मा गांधी यांचे स्वप्न होते. महात्मा गांधींनी सर्व लोकांना स्वच्छतेचे महत्त्व पटवून देण्यासाठी अनेक प्रयत्न केले.महात्मा गांधी यांनी त्यांच्या संपूर्ण जीवन काळामध्ये स्वच्छता ला अनन्यसाधारण महत्त्व दिले.

निरोगी आणि आरोग्यदायी जीवन जगण्यासाठी स्वच्छ राहणे तितकेच गरजेचे आहे जितके वैद्यकीय सल्ला घेणे. त्यामुळे प्रत्येकाच्या जीवनामध्ये स्वच्छतेला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. स्वच्छतेचे महत्त्व देशातल्या प्रत्येक नागरिकाला करून देण्यासाठी भारत सरकारने स्वच्छ भारत अभियानाची सुरुवात केली. स्वच्छता हा एक महत्त्वपूर्ण विषय आहे. स्वच्छते बद्दल माहिती असणे सर्वांना गरजेचे आहे.स्वच्छ भारत अभियानाला “स्वच्छता अभियान” असेसुद्धा म्हटले जाते. माणसाने स्वच्छता ही फक्त वैयक्तिक न ठेवता स्वच्छतेच्या बाबतीमध्ये देशाचा सुद्धा विचार केला पाहिजे. आपले वैयक्तिक जीवन आणि समाज स्वच्छ राहायला लागला तर देश सुद्धा आपोआप स्वच्छ राहील.त्यामुळे स्वच्छ भारत अभियानाची सुरुवात ही गावापासून शहरापर्यंत आणि शहरापासून संपूर्ण देशामध्ये केली पाहिजे.

स्वच्छ भारत अभियानाची सुरुवात करण्यामागचा मुख्य उद्दिष्ट म्हणजे भारत देशातील सर्व गाव आणि शहरे हागणदारीमुक्त करून देशातील रस्ते व पायाभूत सुविधांची स्वच्छता करणे हा आहे. तसेच स्वच्छ भारत अभियान द्वारे देशातील सर्व शाळांमध्ये आणि महाविद्यालयांमध्ये स्वच्छता आणि शौचालय यांकडे लक्ष केंद्रित करणे हा देखील स्वच्छ भारत अभियानाचा उद्देश होता. प्रत्येक

व्यक्तीच्या जीवनामध्ये स्वच्छतेला खूप महत्त्व आहे. प्रत्येक व्यक्तीला आपले जीवन जगण्यासाठी स्वच्छ हवा वातावरण आणि घर आवश्यक असते. स्वच्छतेमुळे आपल्या आसपासच्या परिसरामध्ये कुठल्याही प्रकारचा आजार, रोग आणि महामारी पसरत नाही. त्याच बरोबर माणसाची जीवनशैली सुद्धा बदलून जाते. स्वच्छ राहिल्या मुळे आपल्या शरीराला अनेक चांगल्या सवयी ची लागण सुद्धा होते.आणि चांगल्या सवयी आपल्या जीवनावर चांगला परिणाम करतात. तरीपण आपल्या समाजातील काही लोक हे परिसराकडे दुर्लक्ष करतात. आपण वैयक्तिक रित्या स्वच्छ राहतो आपला घर आणि आंगण स्वच्छ ठेवतो, पण आपल्या जवळच्या परिसराकडे दुर्लक्ष करतो. घर हे आपले असते आणि परिसर हा दुसऱ्याचा असतो या विचाराने मानवाने आज निसर्गासोबत स्वतःचा देखील रूहास करून घेतला आहे.स्वच्छता ठेवणे हे सरकारचे काम नसून प्रत्येक व्यक्तीची वैयक्तिक कर्तव्य आहे. तरीसुद्धा आपल्या देशातील सरकारने स्वच्छ भारत अभियानाची सुरुवात करून देशातील लोकांना स्वच्छतेचे महत्त्व पटवून देण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यामुळे प्रत्येकाने स्वच्छतेचे महत्त्व समजून आपल्या परिसरामध्ये आणि वैयक्तिक रित्या स्वच्छता ठेवणे गरजेचे आहे.या मिशनचे कार्य अखंडपणे चालले पाहिजे. भारतीय जनतेचे शारीरिक, मानसिक, सामाजिक आणि बौद्धिक कल्याण होणे नितांत आवश्यक आहे, हे खऱ्या अर्थाने भारताच्या सामाजिक स्थितीला प्रोत्साहन देण्यासाठी आहे, ज्याची सुरुवात सर्वत्र स्वच्छता आणून केली जाऊ शकते.

स्वच्छ भारत अभियान एक राष्ट्रीय स्वच्छता मोहीम आहे जी भारत सरकार मार्फत सुरु करण्यात आली आहे. याअंतर्गत शहराचे रस्ते, फुटपाथ मार्ग आणि इतर ठिकाणे समाविष्ट होतात.महानगरपालिकेच्या कचऱ्याचे निर्मूलन व त्याचा पुन्हा योग्य वापर सुरक्षित विल्हेवाट तसेच वैज्ञानिक पद्धतीने मलव्यवस्थापन करणे व आरोग्यसंबंधी भारतीय जनतेच्या विचार व स्वभाव मध्ये बदल करणे हा आहे. सामान्य जनतेस आरोग्यपूर्ण जीवनाशी जोडण्यासाठी या अभियानाची गरज आहे. ग्रामीण स्वच्छ भारत मिशन एक असे अभियान आहे ज्या मार्फत ग्रामीण भारतामध्ये स्वच्छता कार्यक्रम राबविले जातात. ग्रामीण भाग स्वच्छ बनवण्यासाठी १९९९ मध्ये भारत सरकारने निर्मल भारत अभियानाची सुरुवात केली होती त्याचे रूपांतर स्वच्छ भारत अभियान मध्ये करण्यात आले आहे.मोठमोठ्या व्यक्तींनी या मिशनला पाठिंबा दिला. या

मिशनच्या प्रचाराची जबाबदारी अकरा जणांवर देण्यात आली होती, ती पुढीलप्रमाणे:-

- सचिन तेंडुलकर
- बाबा रामदेव
- सलमान खान
- अनिल अंबानी
- प्रियांका चोप्रा
- शशी थरूर
- मृदुला सिन्हा
- कमल हसन

- विराट कोहली
- महेंद्रसिंग धोनी
- 'तारक मेहता का उल्टा चष्मा' मालिकेची संपूर्ण टीम

स्वच्छ भारत अभियाना अंतर्गत वैयक्तिक घरगुती शौचालय बांधण्यासाठी बारा हजार रुपये अनुदान वाटप करण्यात येते.केंद्र सरकारचा हिस्सा रुपये नऊ हजार रुपये तर राज्य सरकारचा हिस्सा तीन हजार रुपये आहे.

संदर्भग्रंथ- (References)

1. <https://swachhbharatmission.gov.in/>
2. <https://mdws.gov.in/>